

1 ÚVOD

Migrace se dnes stala hlavním důvodem nárůstu počtu obyvatel v Evropě (Eurostat, 2018; 2017; ESPON, 2013; Nicolaas & Sprangers, 2006). Počet cizinců ve všech zemích Evropské unie stoupá¹, podle statistických údajů a současných společenských událostí lze předpokládat, že tento trend bude i nadále pokračovat (ČSÚ, 2018; SSB, 2018).

Ruku v ruce s narůstajícím počtem dospělých cizinců stoupá v Evropské unii také počet dětí-cizinců, Českou republiku nevyjímaje². A pro každé dítě ve věku 6–15 let žijící v České republice déle než tři měsíce platí povinnost školní docházky³, přičemž má ze zákona právo na vzdělání odpovídající standardům hostitelské

1 V dnešní době žije na celém světě 244 milionů obyvatel v jiné zemi než ve své vlasti (UN, 2015a). Celkový počet cizinců (mezinárodních migrantů) stoupá, a to poměrně rapidně. Organizace spojených národů (UN, 2015a) uvádí, že v roce 2000 jich bylo pouze 173 milionů. Každým rokem počet mezinárodních migrantů vzroste o zhruba dvě procenta, přičemž tendence mezinárodní migrace je taková, že se stěhují lidé z jihu a východu na západ a sever, především tedy do zemí s vysokým příjmem (71 % všech cizinců, UN, 2015a). Evropa a Asie jsou tradičně světadíly hostující nejvíce cizinců. V roce 2015 žilo v Evropě 76 milionů cizinců. Zatímco v západní a severní Evropě značnou část populace tvoří již tradičně ekonomičtí imigranti, žadatelé o azyl a uprchlíci, ve většině východní Evropy je imigrace omezená a je zde poměrně novým fenoménem. Největší skupiny cizinců zde tvoří národnostní menšiny, až na druhém místě jsou nově příchozí cizinci.

2 Cizinci věkem spadající pod 15 let podle dat z Eurostatu (2018; 2015). Počet dětí-cizinců a mládeže je celkově nízký oproti cizincům dospělé populace. V roce 2015 tvořili mladí cizinci do dvaceti let 15 % všech cizinců (pro srovnání v celkové populaci je 34 % obyvatel do 20 let). Nízké procentuální zastoupení této věkové skupiny může být způsobeno především tím, že děti narozené cizincům v dané zemi jsou považovány dle statistik OSN za domácí obyvatele, nikoli za cizince. Děti-cizinci ve věku základní školy (6–15 let) tvoří z celkového počtu cizinců necelá 4 % (UN, 2015a, s. 17).

3 § 36 (2) školského zákona: „Povinná školní docházka se vztahuje na státní občany České republiky a na občany jiného členského státu Evropské unie, kteří na území České republiky pobývají déle než 90 dnů. Dále se povinná školní docházka vztahuje na jiné cizince, kteří jsou oprávněni pobývat na území České republiky trvale nebo přechodně po dobu delší než 90 dnů, a na účastníky řízení o udělení mezinárodní ochrany.“

země. Lze proto předpokládat, že stále více dětí-cizinců bude navštěvovat veřejné základní školy, jejichž hlavním dorozumívacím a vyučovacím jazykem je čeština.

Hlavním cílem vzdělávání dětí-cizinců by mělo být jejich plnohodnotné začlenění do většinové společnosti. Aby toto začlenění proběhlo bez větších problémů, je potřeba podpořit tyto děti zejména v začátcích života v nové zemi, kdy se učí porozumět místní kultuře a jejím zvykům. Jinými slovy, kdy se adaptují na nové školní prostředí. Pro děti-cizince může být školní adaptace psychicky náročným obdobím, ve kterém se musí vyrovnat se ztrátou svého dosavadního domova, přátel a především komunikačního jazyka. Je proto důležité, aby v procesu školní adaptace dostaly takovou podporu, která jim umožní překonat zmíněné ztráty.

V současné době však způsoby ani míra podpory školní adaptace dětí-cizinců v České republice nejsou dostatečně zmapovány, i když je nutno zmínit, že v posledních letech vzrůstají snahy podpořit děti-cizince a jejich učitele především v praxi (neziskové organizace jako META o. s. p., přímo řízené organizace MŠMT jako NPIČR), ale vzrůstající pozornost tématu vzdělávání dětí-cizinců je patrná také v pedagogickém výzkumu (např. Doleží, 2018; Kostecká, Hána, & Hasman, 2017; Leix, 2017; Machovcová, 2017; Pacholík et al., 2015; Tučková, Králová, & Klugar, 2015). Komplexnímu pohledu na podporu školní adaptace však pozornost věnována zatím nebyla. Proto vznikla tato monografie, která zachycuje současný stav podpory školní adaptace dětí-cizinců u nás a v Norsku, jehož přístup k dětem-cizincům může být v mnohém inspirativní. Výzkumně jsem se oblasti vzdělávání dětí-cizinců věnovala ze stejných důvodů již ve své magisterské diplomové práci, která byla obhájena v roce 2014, v článcích publikovaných v pedagogických časopisech *Human Affairs* (Leix & Záleská, 2017), *Studia paedagogica* (Záleská, 2018; 2015a) či v *Pedagogické orientaci* (Záleská & Leix, 2018) a také ve svých konferenčních příspěvcích, například na pedagogických konferencích ECER (Záleská, 2017; 2016a; 2015b), ČAPV (Záleská, 2016b) či konferenci srovnávací pedagogiky SPCE (Záleská & Čopf, 2016). Zájem odborných médií a odborné veřejnosti o toto téma mě utvrdil v důležitosti a přínosnosti tématu a předkládané monografie.

Tématu vzdělávání dětí-cizinců se v posledních dekádách věnují především zahraniční výzkumy, zejména ve státech s vysokým počtem cizinců v celkové populaci (například USA, Španělsko, Norsko, Švédsko, Německo či Velká Británie). Ačkoli jednotlivé státy řeší ve svých výzkumech řadu specifických otázek daných vlastní demografickou situací, lze najít několik společných témat, kterým se pedagogické výzkumy o dětech-cizincích věnují. Jedná se především o studijní výsledky dětí-cizinců, které jsou porovnávány s výsledky jejich majoritních spolužáků; o úroveň znalosti vyučovacího i mateřského jazyka dětí-cizinců; o bariéry v začleňování dětí-cizinců do školního prostředí; o rozdíly mezi první a druhou generací dětí-cizinců ve školách; o specifika začleňování jednotlivých národností dětí-cizinců do vzdělávacích systémů. Školní adaptace dětí-cizinců (a její podpora) se zatím do centra zájmu českých ani zahraničních pedagogických výzkumů příliš nedostala, ačkoli

ji lze považovat za nejdůležitější období celého integračního procesu. Stojí totiž na počátku veškerého seznamování se dětí-cizinců s novou zemí a novou kulturou.

O podpoře školní adaptace dětí-cizinců tak víme málo. Výzkumy ze zemí, v nichž nemají s cizinci velké zkušenosti, ukazují, že problémy s integrací jsou zde větší než v zemích, které cizince přijímají tradičně již několik generací (Levels & Dronkers, 2008; OECD, 2006). Mezi státy s malou zkušeností lze zařadit i Českou republiku, která je v oblasti přijímání cizinců (oproti evropskému kontextu) stále nováčkem.

Rozhodla jsem se proto uchopit téma podpory školní adaptace dětí-cizinců ze srovnávací perspektivy, protože považuji za přínosné nechat se inspirovat praxí zkušenějšího státu. Podle Rysa (2004) pomáhají srovnávací studie hlubšímu pochopení situace ve vlastní zemi a zpochybňují samozřejmost domácích řešení. Pro svou srovnávací studii jsem vybrala Norsko, neboť je jedním z evropských států, které mají se vzděláváním dětí-cizinců dlouholetou zkušenost⁴. Jedním z hlavních cílů směřování tohoto severského státu je zůstat jednou z nejlepších zemí pro dospívání dětí bez ohledu na národnost (UDIR, 2007a). Norsko se navíc světu prezentuje jako fungující multikulturní společnost, která je v podpoře školní adaptace dětí-cizinců úspěšná. Indikátorem této úspěšnosti může být například úroveň osvojení majoritního jazyka či navazování sociálních kontaktů s občany z řad většinové populace. Cílem této monografie ale není hodnotit úspěšnost podpory školní adaptace ve srovnávaných zemích, ale na norském příkladu upozornit na opatření, která mohou být v podpoře školní adaptace dětí-cizinců inspirující či naopak problematická, a na to, jaké otázky je potřeba vzít v potaz při přemýšlení o způsobech podpory školní adaptace dětí-cizinců. Ostatně jinak tomu bylo i v Norsku, když do země začalo v sedmdesátých letech minulého století proudit stále více cizinců. Norsko tehdy hledalo inspiraci u zkušenějších států, především ve Švédsku (Meglitsch, 1985). Prozkoumáním současné norské situace chci zjistit, zda i norští učitelé a vedení škol – tedy osoby z praxe – vnímají tamní podporu školní adaptace dětí-cizinců jako úspěšnou a dostačující a v čem tato případná úspěšnost spočívá.

Jelikož školní adaptace není izolovaný proces – vstupuje do něj řada faktorů – a jeho podpora je do značné míry ovlivněná vzdělávací politikou dané země, může podporu školní adaptace dětí-cizinců komplexně popsat pouze vyčerpávající multidisciplinární studie. Je potřeba zohlednit politický rámec daného státu a všechny další aktéry školní adaptace. Na základě takového uvažování je koncipována i předkládaná studie, kterou tvoří tři hlavní části: teoretická, metodologická a empirická.

Celou knihu otevírá kapitola *Děti-cizinci v dnešní škole*, ve které vysvětlují termín děti-cizinci a představují další používanou terminologii v jejich označování. Dále

4 K volbě mě vedla také skutečnost, že mým druhým oborem studia na FF MU byla nordistika. Mohla jsem tedy v plném rozsahu pracovat s podklady a daty v norštině.

pak popisují geodemografickou situaci dětí-cizinců v evropských školách a seznamují čtenáře s nejzásadnějšími poznatky dostupných výzkumů o dětech-cizincích.

V druhé kapitole nazvané *Školní adaptace dětí-cizinců* představuji téma školní adaptace dětí-cizinců. Kvůli různému chápání termínu vysvětlím, co pod pojmem školní adaptace rozumím v kontextu předkládaného textu. Stejně tak nastíním, co děti-cizinci v procesu školní adaptace mohou zažívat po stránce psychické a sociální.

Třetí kapitola se již věnuje tématu *podpory školní adaptace dětí-cizinců*. Na začátku vysvětluji, co je onou podporou myšleno. Další struktura kapitoly odráží základní předpoklad, že podpora školní adaptace dětí-cizinců není otázkou pouze jednotlivých škol, ale také širšího politického a společenského kontextu. Proto je dále kapitola rozdělena do tří podkapitol. První z nich se věnuje *globálním* (celosvětovým) diskusím vztahujícím se k tématu podpory školní adaptace dětí-cizinců, především se jedná o diskusi o rovných vzdělávacích příležitostech a vhodných integračních strategiích pro cizince. Právě existenci a aktuálnost těchto dvou debat lze považovat za klíčový předpoklad toho, že dnes můžeme o podpoře školní adaptace dětí-cizinců vůbec hovořit. Druhá podkapitola se také věnuje zmíněným oblastem a zasazuje je do *nadnárodního* (evropského) kontextu. Poslední podkapitola pojednává o tom, jakou pozici v podpoře školní adaptace dětí-cizinců hraje samotná *škola*, tj. její vedení a pedagogický sbor, a jak je nahlíženo na spolupráci školy s rodiči-cizinci.⁵

V navazující metodologické části představuji cíl empirické části textu, kterým je *porovnat podporu školní adaptace dětí-cizinců v českém a norském prostředí za účelem porozumění procesu v obou zemích a odhalit oblasti, které aktéři považují za klíčové pro úspěšnost tohoto procesu*. Ambicí projektu je, aby jeho závěry posloužily jako inspirace či zpětná vazba politikům, učitelům a akademikům a zároveň detailněji podhalily praxi jednoho zkušenějšího státu v podpoře školní adaptace dětí-cizinců.

Publikace rovněž přispívá k rozšíření výzkumné činnosti české srovnávací pedagogiky; takto pojaté srovnávací studie nejsou v českém prostředí zcela běžné. Snad také proto u nás neexistuje příliš mnoho metodologických zdrojů srovnávací pedagogiky, ze kterých lze při koncipování srovnávací studie čerpat (Průcha, 2015; Vlček, 2015; Váňová, 2009; Walterová, 2006). Koncipování mezinárodní srovnávací studie s sebou přináší řadu úskalí. Od jednonárodnostních studií se liší už jen proto, že je obtížné zvolit vhodnou strukturu prezentace dat. Tyto obtíže jsem se rozhodla překonat využitím Beredayovy (1964) čtyřkrokové metody komparace. V metodologické části textu popisuji, jakým způsobem jsem se vypořádávala s dílčími kroky koncipování srovnávací studie a co všechno jsem brala v potaz.

Struktura navazující empirické části textu je inspirovaná čtyřmi kroky zvoleného modelu komparace, který mi umožnil jak detailní, tak komplexní představení

⁵ O české a norské národní úrovni je pojednáno v empirické části ve shodě s použitou metodou komparace (Bereday, 1964). Detailněji viz metodologická část.

současného stavu podpory školní adaptace dětí-cizinců v českém a norském prostředí. První část je nazvaná *Český a norský kontext podpory školní adaptace dětí-cizinců* a prezentuji v ní demografický, historický, sociální, ekonomický a politický kontext podpory školní adaptace dětí-cizinců nejprve v českém a následně v norském prostředí. Představuji zde výsledky samotného výzkumu založeného na obsahové analýze státních a regionálních strategických vzdělávacích dokumentů. Druhá část pojmenovaná *Výsledky šetření v českých a norských školách* nabízí výsledky výzkumu založeného na případových studiích základních škol v českém a norském prostředí. Těžiště třetí části *Přehled zjištěných shod a rozdílů v českém a norském prostředí* spočívá v jednoduchém předložení zjištěných shod a rozdílů v podpoře školní adaptace dětí-cizinců v českém a norském prostředí na zkoumaných úrovních, které prezentuji v přehledové tabulce. Následuje poslední část, *Komparace výsledků v českém a norském prostředí*, kterou lze považovat za jistou naraci přehledové tabulky předchozího kroku. V rámci komparace porovnávám hlavní *zjištěné shody a rozdíly v českém a norském prostředí ve všech zkoumaných úrovních (makro, mezo, mikro)*. V rámci komparativní části představuji sedm oblastí, které se na základě šetření ukázaly být zásadní pro úspěšnou podporu školní adaptace dětí-cizinců. Je jim věnována samostatná kapitola *Klíčové oblasti pro úspěšnost podpory školní adaptace dětí-cizinců*. Následuje kapitola nazvaná *Modely podpory školní adaptace dětí-cizinců*, v níž představuji schéma modelu podpory školní adaptace dětí-cizinců, které dotazovaní respondenti provedeného šetření považují za ideální. Toto schéma je následně upraveno do dvou dílčích schémat, která zachycují současný stav české a norské podpory školní adaptace dětí-cizinců.

Empirická část ústí v *Diskusi výsledků*, v rámci níž projednávám dva hlavní teoretické koncepty (rovné vzdělávací příležitosti a strategie integrace cizinců) ve vztahu k výsledkům provedeného šetření. Výsledky dále konfrontuji s dostupnými zjištěními dřívějších výzkumů. V neposlední řadě se v diskusi zamýšlím nad smyslem politiky s reálným účinkem (Smitty, 2018; Dmick & Murray, 2017) a politiky symbolické (Boussaguet, 2016; Elias, 1983) a nad jejich podobami v českém a norském prostředí v oblasti podpory školní adaptace dětí-cizinců.